

# ATVIROJI PRIEIGA:

IŠ GUTENBERGO PLANETOS Į TIURINGO GALAKTIKĄ

dr. Marija Stonkienė, Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas

[marija.stonkiene@kf.vu.lt](mailto:marija.stonkiene@kf.vu.lt)

# PROBLEMINIAI PRANEŠIMO KLAUSIMAI

- Kalbant apie atvirąją prieigą dažnai sureikšminamas nemokamas priėjimas prie skaitmeninės formos mokslo / literatūros / meno kūrinių. Tačiau ar tai yra tikroji atvirosios prieigos esmė? Ką naudotojai gali teisėtai daryti su kūriniais (esančiais intelektinės nuosavybės objektais), turėdami prie jų „nemokamą prieigą“?
- Kokie yra teisiniai leidėjų veiklos aspektai, susiję su atvirosios prieigos suteikimu? Kokie subjektai veikia sudėtinguose teisiniuose atvirosios prieigos santykiuose? Kokias teises problemas ryškina atvirosios prieigos suteikimas Lietuvoje?

# ISTORINĖ MOKSLO KŪRINIŲ LEIDYBOS PARADIGMA IR JOS ALTERNATYVA

## ***MOKSLO KOMUNIKACIJOS PROBLEAMOS***

egzistuojančios mokslo publikacijų sistemos disbalansas [2], mokslo leidinių gausa, mokslo leidinių/šaltinių kainos augimas, lemiantis finansinės ir funkcinės akademinė bibliotekų padėties kaitą [3][4][5], valstybės finansuoja mokslo žinių kūrimą, o mokslo komunikacijos sistemos tarpininkai (leidėjai) uždirba šių tyrimų: jie naudoja nemokamus žmogiškuosius išteklius – mokslininkus (tiek mokslo kūrinių kūrimui, tiek recenzavimui), pelną gauna iš tų pačių mokslininkų [6] [7] [8], mokslinių tyrimų, jų rezultatų skaidrumo trūkumas, mokslo skandalų (pvz., plagiato) gausėjimas [9], mokslinių tyrimų biurokratizacija [10] [11] ir kt.: **istorine akademinė leidyba grįsta komunikacijos paradigma vertinama neigiamai, tokia mokslo komunikacijos sistema laikoma riboto tinkamumo [5][7].**

***AR TRADICINĖ ISTORINĖ MOKSLO KŪRINIŲ LEIDYBOS PARADIGMA GRĮSTA MOKSLO KOMUNIKACIJOS SISTEMA ATLIEPIA VISUOMENĖS, MOKSLININKŲ, BENDRUOMENĖS LŪKESČIUS IR POREIKIUS MOKSLO KOMUNIKACIJAI ?***

## ***KITOKIA MOKSLO KOMUNIKACIJA?***

internetas bei jo pagrindu veikiančios technologijos yra pajėgios pakeisti mokslo komunikaciją: **kinta tiek akademiniai tyrimai, tiek jų rezultatų komunikacija akademinėi bendruomenei, visuomenei [5].** Internetas kaip komunikacijos kanalas tampa dominuojančiu, „auginančiu citavimą“ kai kuriose srityse pvz., astronomijos ir fizikos: arXiv; [12]. Prieiga prie mokslo šaltinių per atvirosios prieigos e.saugyklas yra greitesnė nei naudojant įprastus kanalus; prieiga suteikiama prie išankstinių spaudinių (preprintų) todėl tokia prieiga yra operatyvesnė nei tradicinėje leidyboje.

***AR INTERNETU GRĮSTA MOKSLO KOMUNIKACIJOS SISTEMA ATLIEPIA VISUOMENĖS, MOKSLININKŲ, BENDRUOMENĖS LŪKESČIUS IR POREIKIUS MOKSLO KOMUNIKACIJAI ?***

# ATVIROJI PRIEIGA: EKONOMINIS IR TEISINIS TURINYS

- EKONOMINIS TURINYS: TEISINIS TURINYS?
- EKONOMINIS TURINYS – GALUTINIAM VARTOTOJUI NEMOKAMAI: TEISINIS TURINYS – *TEISĖ SKAITYTI*
- EKONOMINIS TURINYS – GALUTINIAM VARTOTOJUI NEMOKAMAI: TEISINIS TURINYS – **ATVIROSIOS PRIEIGOS TEISĖS**

# TEISINIS ATVIROSIOS PRIEIGOS TURINYS: KĄ NAUDOTOJAI GALI TEISĖTAI DARYTI SU KŪRINIAIS (ESANČIAIS INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS OBJEKTAIS), TURĖDAMI PRIE JŲ „NEMOKAMĄ PRIEIGĄ“ IR KODĖL?



# TEISINIAI LEIDĖJŲ VEIKLOS ASPEKTAI, SUSIJĘ SU ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMU: KAM PRIKLAUSO IŠIMTINĖS TURBINĖS KŪRINIŲ AUTORIŲ TEISĖS ?

## AUTORIŲ TEISIŲ SUBJEKTUI

1. Kūrinį sukūrusiam **fiziniam asmeniui**. Kūrinį sukūrusiam fiziniam asmeniui autorių teisės priklauso plačiausia apimtimi, t. y. autorius turi išimtinės teises.
2. Tam asmeniui, kuriam autorius perdavė išimtinės turtinės teises: LEIDĖJUI?
2. Tam asmeniui, kuriam perėjo išimtinės turtinės teisės: DARBDAVIUI?
3. Tam asmeniui, kuriam išimtinės turtinės autorių teises turintis subjektas (nebūtinai autorius) perdavė išimtinės turtinės teises: LEIDĖJUI?

TEISIŲ  
SUTEIKIMAS

Neišimtinės  
turtinės autorių  
teisės  
suteiktos  
KŪRINIO  
NAUDOTOJUI

**TIK TAS ASMUO, KURIAM PRIKLAUSO IŠIMTINĖS TURBINĖS AUTORIŲ TEISĖS, GALI JAS PERLEISTI AR SUTEIKTI KITIEMS ASMENIMS - AUTORINĖMIS, LICENCINĖMIS SUTARTIMIS.**

# TEISINIAI LEIDĖJŲ VEIKLOS ASPEKTAI, SUSIJĘ SU ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMU: IŠIMTINĖS AUTORIŲ TURTINĖS TEISĖS/ NEIŠIMTINĖS AUTORIŲ TURTINĖS TEISĖS



~~Autorių teisių subjektas  
(tas, kam priklauso  
išimtinės teisės į kūrinį)~~

Perduoda **išimtinės** turtines autorių teises

*AUTORINĖ SUTARTIS*

**Autorių turtinių teisių perdavimas  
(autorinėmis sutartimis)**



**Autorių teisių subjektas**  
(tas, kam priklauso  
išimtinės teisės į kūrinį)



**Autorių teisių subjektas**  
(tas, kam priklauso  
išimtinės teisės į kūrinį)

Suteikia **neišimtinės** turtines autorių teises

*LICENCINĖ SUTARTIS*

**Autorių turtinių teisių suteikimas : licencinėmis  
sutartimis, atvirojo turinio sutartis  
(pvz., CC, GNU , Free art licence, Again DRM ir kt.)**



**Kūrinio naudotojas**

# TEISINIAI LEIDĖJŲ VEIKLOS ASPEKTAI, SUSIJĘ SU ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMU: AUTORIŲ TEISĖS, DALYVAUJANČIOS CIVILINĖJE APYVARTOJE

- Kūrėjui priklauso teisė naudoti kūrinį kaip jam atrodys tinkama. **Turtines savo kūrinio naudojimo teises kūrėjas gali laisvai perduoti kitiems.**

*Atgaminti kūrinį bet kokia forma ar būdu; Išleisti kūrinį; Versti kūrinį; Adaptuoti, aranžuoti, inscenizuoti ar kitaip perdirbti kūrinį; Platinti kūrinio originalą ar jo kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybėn arba valdyti, taip pat importuojant, eksportuojant; Viešai rodyti kūrinio originalą ar kopijas; Viešai atlikti kūrinį bet kokiais būdais ir priemonėmis; Transliuoti, retransliuoti ir kitaip viešai skelbti kūrinį, įskaitant jo padarymą viešai prieinamu kompiuterių tinklais (internete).*

Kūrėjui priklauso visuma neturtinių (moralinių teisių), **kurios negali būti niekam perduodamos.**

*Teisė į autorystę; Teisė į autoriaus vardą; Teisė į kūrinio neliečiamybę.*



# CC LICENCIJOS



- Rengiamos automatiniu būdu, naudojant standartines sutarčių sąlygas. Asmuo, turintis intelektinės nuosavybės teises, pasirinkdamas standartines modulines sutarties sąlygas, sukuria jo valią išreiškiančią cc autorinę licencinę sutartį.
- Internete viešai prieinami kūriniai su šiomis sutartimis susiejami interaktyviomis nuorodomis, todėl autorinės licencinės sutarties sąlygos pateikiamos kaip kompiuteriams suprantamas simbolių rinkinys (angl. *machine readable*), kaip teisinis dokumentas (angl. *legal code*), kaip šio dokumento santrauka, kaip simboliais išreikštas sutarties turinys ( angl. *human redable* ) .
- Grindžiamos tiek intelektinės nuosavybės teisių apsauga, tiek kūrinio naudojimo laisve.

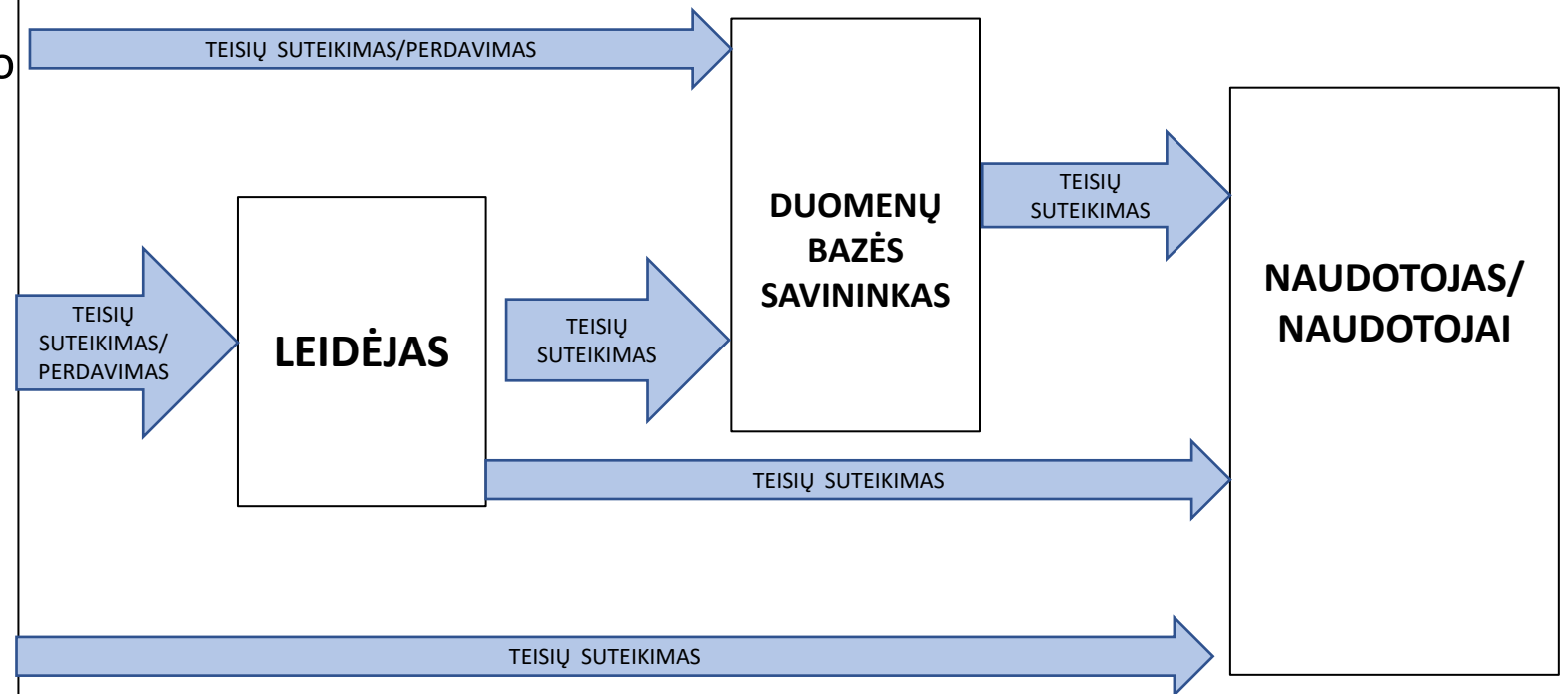


- ⓘ BY (Autorystė arba autorystės prieskyra)
- Ⓔ NC (Nekomercinis naudojimas)
- Ⓔ ND (Išvestinio kūrinio kūrimo draudimas)
- Ⓒ SA (Reikalavimas išlaikyti licenciją - licencijos sąlygas)

# KOKIAS TEISINES PROBLEMAS RYŠKINA ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMAS LIETUVOJE: SUBJEKTAS?

## AUTORIŲ TEISIŲ SUBJEKTAS?

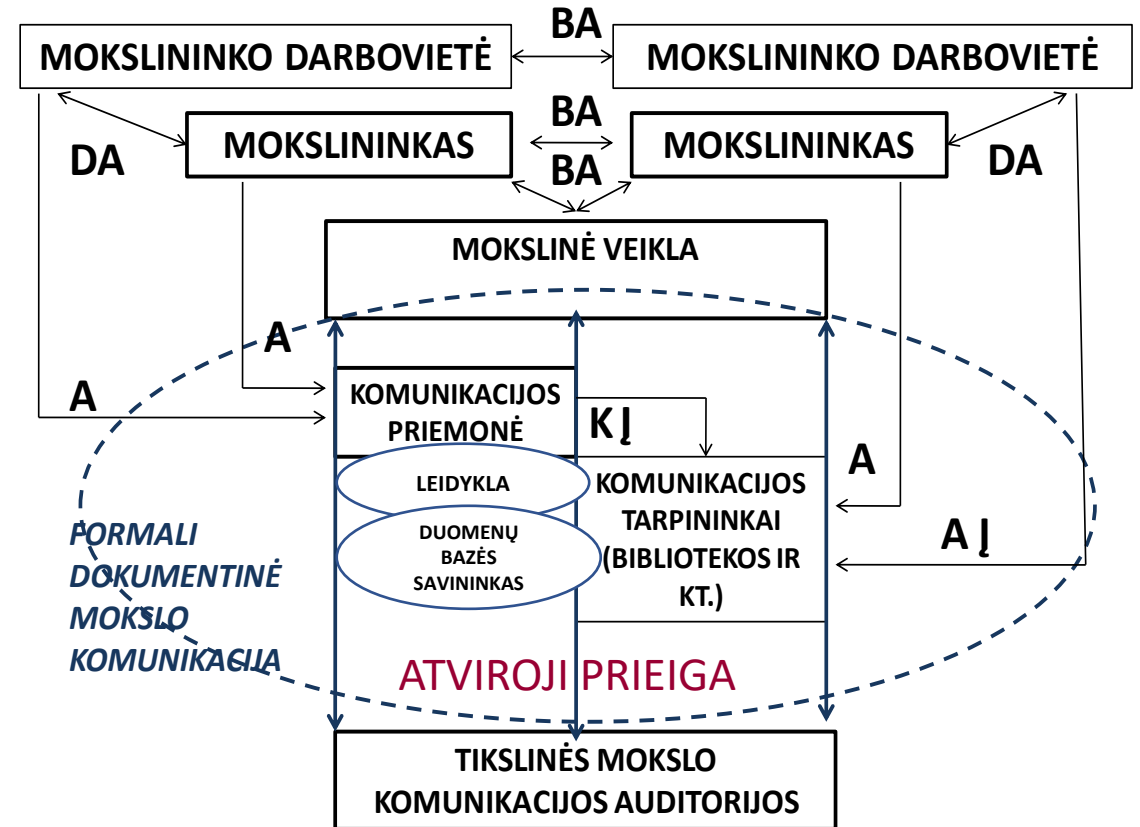
1. Kūrinį sukūręs **fizinis asmuo/ mokslininkas, -ai** [kūrinio finansavimo sąlygos, mokslininkų bendradarbiavimo susitarimai, institucinė intelektinės nuosavybės politika ir taisyklės].
2. Juridinis asmuo, kuriam perėjo išimtinės turtinės teisės: **darbdavys** [kūrinio finansavimo sąlygos, mokslininkų bendradarbiavimo susitarimai, institucinė intelektinės nuosavybės politika ir taisyklės].
3. Asmuo (fizinis asmuo, juridinis asmuo) kuriam autorių teisių subjektas (1, 2) perdavė išimtinės turtinės teisės.



**TIK TAS ASMUO, KURIAM PRIKLAUSO IŠIMTINĖS TURTINĖS AUTORŲ TEISĖS, GALI JAS PERLEISTI AR SUTEIKTI KITIEMS ASMENIMS - AUTORINĖMIS, LICENCINĖMIS SUTARTIMIS.**

# TEISINIAI LEIDĖJŲ VEIKLOS ASPEKTAI, SUSIJĘ SU ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMU: SUTARTYS...

- BA: bendradarbiavimo sutartis, autorinė sutartis,
- DA: darbo sutartis, autorinė sutartis
- A: autorinė sutartis/ autorinė licencinė sutartis
- AJ: autorinė sutartis/ autorinė licencinė sutartis, įstatymo išimtis (autorių turtinių teisių ribojimas)
- KJ: komercinės sutartys, įstatymas



Kokie subjektai veikia teisiniuose atvirosios prieigos santykiuose? Intelektinės nuosavybės teisių paskirstymas mokslo komunikacijos sistemoje ?

# KOKIAS TEISINES PROBLEMAS RYŠKINA ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMAS : TEISĖS?

- Tradiciniai leidybos metodai reikalauja **visų išimtinių autorių teisių perleidimo** leidėjui, paprastai kaip išankstinės publikavimo sąlygos [15]. Tai leidėjo pelno gavimo teisinis pagrindas (pelnas siejamas su pridėtinės vertės kūrimu: mokslo kūrinio sklaida), susiformavęs iki e. leidybos atsiradimo. Išimtinių autorių teisių perdavimas, atsiradus naujoms mokslo komunikacijos galimybėms, kelia įtampą tarp autorių, jų darbdavių ir leidėjų (tiek finansinę, tiek kitą – susijusią su mokslo komunikacijos funkcijomis: reputacija, žinių sklaida ir kt.) [16]. Įtampa kyla dėl to, kad perleidus išimtines turtines teises ribojamos galimybės tiek autoriams, tiek jų institucijoms naudoti šiuos kūrinius (pvz., suteikti prieigą prie jų institucinėse talpyklose, „dalintis“ šiais kūriniais ir kt.).
- E. leidybos, atvirosios prieigos leidybos ypatumas yra tas, kad **autorių teisių subjektai išlaiko išimtines turtines autorių teises.**

# KOKIAS TEISINES PROBLEMAS RYŠKINA ATVIROSIOS PRIEIGOS SUTEIKIMAS LIETUVOJE?

## *AR INTERNETU GRĮSTA MOKSLO KOMUNIKACIJOS SISTEMA ATLIEPIA VISUOMENĖS, MOKSLININKŲ, BENDRUOMENĖS LŪKESČIUS IR POREIKIUS MOKSLO KOMUNIKACIJAI ?*

- Mokslinių tyrimų rezultatai visuomenę pasiekia per verslo sektorių: dabartinė autorių teisių mokslo komunikacijoje pasiskirstymo sistema, patentavimo sistema riboja mokslo žinių sklaidą [17].
- Tradiciniai žinių kūrimo modeliai skatina uždara mokslo komunikacijos sistemą. Nors kai kurie mokslininkai skelbia savo darbus atvira prieiga, dalinasi mokslinių tyrimų duomenimis – atviros prieigos fragmentai nekeičia dominuojančių mokslo komunikacijos modelių: H. Hanekop teigia, kad mokslo komunikacijos sistema vis dar yra „iš esmės stabili“ [18, p.2]. E. mokslo komunikacija dar nesukėlė jokių struktūrinių mokslo komunikacijos pokyčių. Priežastys: tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai.
- Mokslo komunikacijoje yra atvirumo, tačiau mokslo komunikacijos sistema yra uždara [13]. Dabartiniai pokyčiai mokslo komunikacijoje vertinami kaip prisitaikymas prie medijų pokyčių.
- TAČIAU: mokslinių tyrimų duomenų viešinimas, išankstinis mokslo kūrinių publikavimas, mokslinių straipsnių atšaukimo, taisymo galimybės, politinė orientacija į atvirą mokslą, viešaisiais ištekliais finansuojamų mokslinių tyrimų duomenų, rezultatų atvirumo reikalavimai ir kt. keičia mokslo žinių sklaidos procesus atvirumo linkme (pvz., ES programoje Horizont 2020 reikalaujama, kad mokslinių tyrimų rezultatai būtų publikuojami atvirosios prieigos žurnaluose (29.2. Model Grant Agreement) ir kt., Lietuvoje analogiški reikalavimai;  
[https://ec.europa.eu/research/openscience/pdf/EOSC\\_reference\\_documents\\_overview.pdf#view=fit&page=mode=none](https://ec.europa.eu/research/openscience/pdf/EOSC_reference_documents_overview.pdf#view=fit&page=mode=none) )

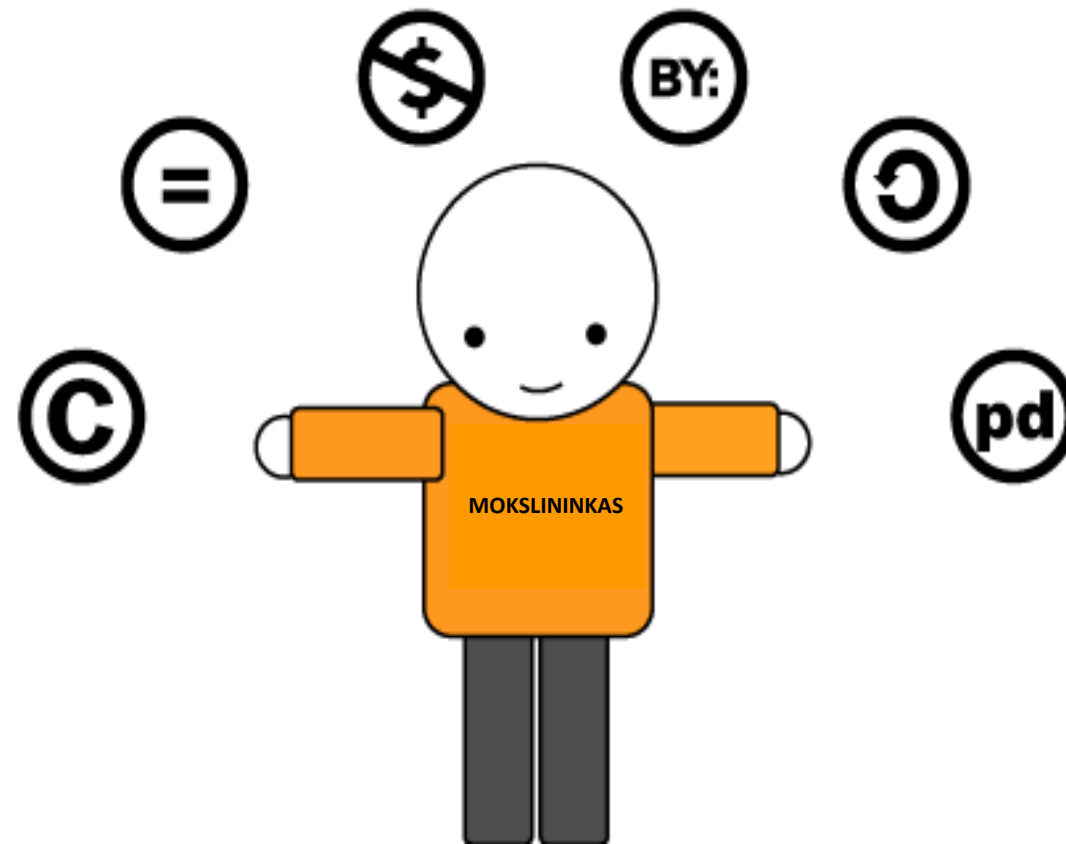
# KAS TOLIAU ?

- MOKSLO KOMUNIKACIJOS SISTEMOS PERPROJEKTAVIMAS  
MOKSLO REZULTATŲ VERTINIMO kaitos poreikis  
RECENZAVIMO EFEKTYVUMO IR KOKYBĖS užtikrinimo kaitos poreikis (pvz., „Self-Journal of Science“, „PRElights“ ir „The Winnower“).
- ATVIROJO MOKSLO SIEKIS. Atviroji prieiga prie paskelbtų žinių keičiama atvirąja prieiga prie viso mokslo žinių kūrimo proceso. Tai - prieiga prie atvirųjų duomenų, atvirosios metodikos ir kt. (pvz., atvirojo mokslo platforma [openwetware.org](http://openwetware.org), skirta biologijos ir inžinerijos mokslininkams).

*KIEK IR KAIP MOKSLO ATVIRUMAS, GRINDŽIAMAS IR ATVIRA MOKSLO KOMUNIKACIJOS SISTEMA PAVEIKS MOKSLO ŽINIŲ KŪRIMĄ? AR MOKSLO KOMUNIKACIJOS ATVIRUMAS NELEMS MOKSLO KOMUNIKACIJOS SISTEMOS NESTABILUMO, MOKSLO KOMUNIKACIJOS FUNKCIJŲ DUBLIAVIMO ?*

# ŠALTINIAI

- [1] Kelty, C. (2014). Beyond copyright and technology: What open access can tell us about precarity, authority, innovation, and automation in the university today. *Cultural Anthropology*, 29(2), 203-215.
- [2] Joseph, H. (2006). The scholarly publishing and academic resources coalition: An evolving agenda. *College & research libraries news*, 67(2), 84-86.
- [3] McGuigan, G. S., Russell, R. D. (2008). The business of academic publishing: A strategic analysis of the academic journal publishing industry and its impact on the future of scholarly publishing. 2020-09-15. Prieiga per: <https://digitalcommons.unl.edu/ejasjournal/105/>
- [4] Open Access: Chancen und Herausforderungen (2007). Deutsche UNESCO-Kommission. 2020-09-15. Prieiga per: [https://www.unesco.de/sites/default/files/2018-06/Open\\_Access\\_0.pdf](https://www.unesco.de/sites/default/files/2018-06/Open_Access_0.pdf)
- [5] Baum B, Coen E (2019) Evolution or revolution? Changing the way science is published and communicated. *PLoS Biol* 17(6): e3000272. 2020-09-15. Prieiga per: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000272>
- [6] Carmichael, C. M. (2020). We Should Talk: Framing and Connecting the Legal Literatures on Charity Finance and Campaign Finance. *King's Law Journal*, 1-24.
- [7] Heise, D. P. C. Von Open Access zu Open Science: Dissertation (2017) 2020-09-15. Prieiga per: <https://d-nb.info/115207749X/34>
- [8] Beverungen, A., Böhm, S., Land, C. (2012). The poverty of journal publishing. *Organization*, 19(6), 929-938.
- [9] Brembs, B. (2013). By replacing journal rank with an institution-based reputation system, the looming crisis in science can be averted. *Impact of Social Sciences Blog*. 2020-09-15. Prieiga per: <http://eprints.lse.ac.uk/72087/>
- [10] Ginsberg, B. (2011). *The fall of the faculty*. Oxford University Press.
- [11] Muller, J. Z. (2018). *The tyranny of metrics*. Princeton University Press.
- [12] Henneken, E. A., Kurtz, M. J., Eichhorn, G., Accomazzi, A., Grant, C., Thompson, D., & Murray, S. S. (2006). Effect of e-printing on citation rates in astronomy and physics. *arXiv preprint cs/0604061*. 2020-09-15. Prieiga per: <https://arxiv.org/abs/cs/0604061>
- [13] Mulder, A. (2004). *Feelings are always local*. V2\_ publishing.
- [14] Gadd, E., Oppenheim, C., Proberts, S. (2003). RoMEO studies 4: An analysis of journal publishers' copyright agreements. *Learned publishing*, 16(4), 293-308.
- [15] Fyfe, A., McDougall-Waters, J., Moxham, N. (2018). Credit, copyright, and the circulation of scientific knowledge: The Royal Society in the long nineteenth century. *Victorian Periodicals Review*, 51(4), 597-615.
- [16] Boldrin, M., Levine, D. K. (2008). *Against intellectual monopoly* (Vol. 8). Cambridge: Cambridge University Press.
- [14] Willinsky, J. (2006). *The access principle: The case for open access to research and scholarship*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- [17] Heise, C., & Pearce, J. M. (2020). From Open Access to Open Science: The Path From Scientific Reality to Open Scientific Communication. *SAGE Open*, 10(2), 2158244020915900. 2020-09-15. Prieiga per: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2158244020915900>
- [18] Hanekop, H. (2014). Wandel des wissenschaftlichen Publikationssystems durch das WWW? Die Wirkung wissenschaftlicher Suchportale und Suchmaschinen. *Kommunikation@gesellschaft*, 15(Sonderausgabe), 1–28.



*dr. Marija Stonkienė  
Vilniaus universitetas  
Komunikacijos fakultetas  
[marija.stonkiene@kf.vu.lt](mailto:marija.stonkiene@kf.vu.lt)*